

האמת האפורה הצלת יהודי דנמרק בשואה בתרבות הזיכרון בישראל

סיפור הצלתם של אלפי יהודי דנמרק באוקטובר 1943 הוא אחד המיתוסים היציבים בזיכרון השואה הציבורי בישראל, ואיתו סירת הדיג שהפכה לסמל של אותה הצלה מאורגנת, שבמהלכה הוברחו היהודים לשוודיה השכנה. עם זאת, מאז שנות ה-40 של המאה העשרים ועד ימינו-אנו חלו שינויים ניכרים בתרבות זיכרון השואה בישראל, ואלו עיצבו את היחס לעם הדני, ללוחמי המחתרת שלו ולניצולים עצמם. אורנה קרן-כרמל בוחנת במאמר זה את ההקשר ההיסטורי הרחב והמשתנה של סיפור ההצלה על רקע עיצובם של אתוסים לאומיים, ומראה כיצד המיתוס שגובש סביב ההצלה לא רק סייע בגישור בין העבר להווה ובין אֵימי השואה למוסריות המצילים, אלא גם תרם לעיצוב הזהות הלאומית של החברה הישראלית

עד לסיום המלחמה במאי 1945 נרקמה בין שתי המדינות מערכת יחסים הדוקה, גם אם מורכבת, שהשפיעה באופן ישיר על גורלם של יהודי דנמרק. האפשרות המעשית שיצרה הממשלה הדנית למשא ומתן עם הגרמנים, בצד חוסר רצונם של הצדדים להפר את מערכת היחסים התועלתנית שהתגבשה, הובילה את הגרמנים ברגע האמת להימנע מעימות חזיתי בדנמרק סביב "השאלה היהודית". רכושם של יהודי דנמרק מעולם לא הופקע, הם לא איבדו את מקומות עבודתם, הכנסתם לא נפגעה והם לא נדרשו לעזוב את הטלאי הצהוב. העובדה שהיהודים לא סומנו כקבוצה נפרדת וזכויותיהם לא נשללו מהם, וכן ההכרזה של ממשלת שוודיה בראשית אוקטובר 1943 כי היא תקבל בזרועות פתוחות את כל הפליטים היהודים מדנמרק, הובילו אם כן לאפשרות ממשיית להצלה.

ב־29 באוגוסט 1943 הוכרו בדנמרק מצב חירום. הממשלה פוזרה ונציב הרייך ורנר בסט (Best) החליט לנצל את ההזדמנות ו"לטהר" את דנמרק מיהודים. שמועות רבות נפוצו בקשר לגירוש הקרב ובא, והיהודים החלו להימלט לשוודיה. בליל 1 באוקטובר 1943, תאריך הגירוש המתוכנן, יצאו יחידות של הגסטאפו עם מתנדבים דנים לעצור את כל היהודים – אך משום שהמועד המיועד הודלף ימים ספורים לפני כן נעצרו באותו לילה ובימים שאחריו רק קצת פחות מ־500 יהודים ונשלחו לטרזיינשטט. כל השאר – כ־7,200 יהודים, ועוד כ־700 בני משפחה לא־יהודים – מצאו מקלט

ב־9 באפריל 1940, בדרכה לנורווגיה, כבשה גרמניה הנאצית את דנמרק, והיטלר הציע לממשלה הדנית הצעה מפתה: בתמורה להכרה בעליונות הגרמנית – משמע, כניעה מראש – וניהול יחסי החוץ של המדינה, תורשה דנמרק לשמור על ריבונותה ולנהל את ענייניה הפנימיים. שעות ספורות בלבד נדרשו לממשלה הדנית ולמלך כריסטיאן העשירי (Christian X) שעמד בראשה להסכים להצעה. הציבור והממשלה ניאו להסכים עם עליונותה של גרמניה ברחבי אירופה – כדי שהעסקים בדנמרק ישרדו, כדי שצורכי המדינה בתחום האנרגיה יסופקו, כדי שכלכלת הייצוא של דנמרק תמשיך לתפקד וכדי שהפגיעה באזרחים וברכוש תהיה מזערית. כך החל שיתוף הפעולה הפוליטי והכלכלי עם כוח הכיבוש.

אורנה קרן-כרמל סיימה תואר ראשון בהיסטוריה כללית באוניברסיטת תל אביב, ותואר שני בלימודי אירופה באוניברסיטת ארנהוס (Århus), דנמרק. ב־2016 אושרה עבודת הדוקטור שלה "הצלת יהודי דנמרק בהיסטוריוגרפיה ובתרבות הזיכרון בישראל (1943–2013)", שכתבה במהלך לימודיה בבית הספר למדעי היהדות באוניברסיטת תל אביב. בין היתר, היא חוקרת את אירועי מלחמת העולם השנייה בארצות סקנדינביה ואת זיכרון השואה בהן, ולאחרונה מתרכזת ביחסי ישראל-סקנדינביה במסגרת מחקר פוסט־דוקטורט באוניברסיטה העברית בירושלים.

דוא"ל: orna.keren@mail.huji.ac.il

ראש ממשלת דנמרק ויגו קמפמן (Kampmann) לצד ראש הממשלה דוד בן-גוריון וראש עיריית ירושלים מרדכי איש-שולם בטקס חנוכת כיכר דניה בבית הכרם, ירושלים, 1962

בבתי חברים, מכרים ואפילו זרים מוחלטים, או נמלטו ליערות או לבתי הקיט שעל החופים. במשך שלושת השבועות שלאחר מכן עברו הפליטים בסירות דיג לחופיה של שוודיה הניטרלית, בין היתר בעזרת המחתרת הדנית. הגרמנים, שידעו על בריחתם, נמנעו מלעצור אותם במנוסתם. 18 שנה לאחר מכן, ב־10 במאי 1961, במהלך משפט אייכמן, תיאר התובע גדעון האוזנר את הצלת יהודי דנמרק:

המצור בוצע לבסוף בשני הימים הראשונים של אוקטובר 1943. הקלגסים פרצו לבתיהם של היהודים, אספום ברחובות והובילום עמהם. אולם כאן קרה דבר שהכה בתדהמה את המרצחים: רוב הבתים היהודים נמצאו ריקים, כי העם הדני שנודעה לו מראש מזימת הרצח אירגן במחתרת, תוך סיכון נפש ובאומץ לב, ממש תחת חוטמם של שלטונות הכיבוש, מפעל הצלה מופלא שנודע בכינוי "דונקירק־זוטא". בנמלים נאספו בחשאי ספינות דייג, אניות טיול וכל כלי שיט שיכול היה לצוץ על פני המים. היהודים הובלו לחוף על ידי צופים, סטודנטים ומתנדבים אחרים, הועלו על הסירות והועברו בחשאי לשבדיה. כך ניצלו כ־6,000 יהודי דנמרק, ורק כמה מאות נפלו בידי שליחיו של אייכמן. חמתו של אייכמן עלתה עד להשחית כשנתברר לו, כי חלק זעיר זה מטרפו נמלט מידו. אך היה כבר מאוחר מדי. רוב היהודים בדנמרק ניצלו, תודות לאומץ לבו ואצילותו של העם הדני.¹

משפט אייכמן, שהתנהל בעשור שבו התעצבו בישראל סממניה המיתיים של ההצלה, תרם במידה ניכרת להפנמת החברה הישראלית כי אירועי ההצלה היו נדירים ויוצאי דופן, בגדר היוצא מן הכלל המעיד על הכלל. הצלת יהודי דנמרק – שסיפקה דוגמה מובהקת לבדידות העם היהודי בגולה ולאדישות יתר אומות העולם לגורלו, ובכך שבה ואישרה את הצורך בהגשמה מדינית־לאומית יהודית – סיפקה גם את ההזדמנות למקם את "חסידי אומות העולם" בהקשר מוסרי־אנושי, שלפיו ביטאו מעשיהם את האופי הראוי לאזרחי מדינת ישראל לאמץ לעצמם. זיכרון השואה, כפי שעלה ממשפט אייכמן, נועד לתרום אפוא ליצירתו ולביסוסו של הלאום היהודי בהווה.

במאמר בעיתון הארץ מתאריך 30 באוקטובר 2013 תיאר חבר הכנסת מיכאל מלכיאור את המשקל הרב שניתן במהלך המשפט לעדות של דודו, דוד ורנר מלכיאור:

לכאורה, עדותו של דודי, בעניין הצלת יהודי דנמרק, לא הוסיפה דבר לכתב התביעה מול אייכמן, אך השופט בך [שופט בית המשפט העליון בדימוס גבריאל בך,

איש התביעה במהלך המשפט] הבהיר לי שדווקא בה היה טמון מסר משמעותי [...] ההמונים שעקבו בדריכות אחרי העדויות המצמררות היו עלולים להסיק שבבחירה בין טוב לרע, טבע האדם תמיד יבחר ברע. דודי, שפרס בעדותו את סיפור הצלת יהודי דנמרק, סייע לתביעה בכך שהוכיח כי יש לא רק בני אדם יחידים, אלא גם עמים שלמים, אשר בשעה שניצבות בפניהם בחירות קשות, מחליטים לבחור בטוב גם תוך סיכון חייהם.²

ברם, כשמרדכי שנהבי, אחד המתכננים הראשיים של מוסד "יד ושם", הציע לבנימין סלור, מבכירי הקהילה היהודית בדנמרק, להוקיר את הדנים על פועלם להצלת יהודי ארצם ולנפותם בתואר "חסידי אומות העולם", הגיב האחרון בתחושות מעורבות. מכתב התשובה שלו נכתב והודפס ב־28 ביוני 1947 באנגלית, והוא שזור ביטויים בעברית בכתב יד (המילים המודגשות בתרגום שלהלן):

זה נכון ויפה לחשוב על פתיחת הרשימה של חסידי אומות העולם עם המלך הדני הקודם, כריסטיאן העשירי: לא ניתן למצוא אדם ראוי יותר ממנו. אני חושב גם שמרבית הדנים הנפלאים, שבראשם המלוכה ובלבם הדמוקרטיה, יעריכו זאת מאוד: אבל אינני בטוח שכך יחשבו גם מרבית יהודי דנמרק, ודי לחכימא ברמיזה [...] מעבר לכך [...] מרבית היהודים הדנים לא התאוששו עדיין לגמרי מהקשיים הכלכליים שנגרמו בגלל המלחמה.³

קטע קצר זה מעלה שתי תמיהות עיקריות: ראשית, למה התכוון סלור בביטוי "ודי לחכימא ברמיזה"? מדוע לא ששו יהודי דנמרק הניצולים להוקיר את מציליהם הדנים, על אחת כמה וכמה ב־1947, לאחר שממדי ההשמדה נודעו בקרב הקהילות היהודיות שנותרו באירופה? שנית, אזכור מצבם הכלכלי הרעוע של אזרחי דנמרק היהודים סותר את הדימוי שהתגבש סביב ההצלה, שלפיו האזרחים והרשויות בדנמרק שמרו לא רק על חייהם של היהודים אלא גם על רכושם. מה הייתה הסיבה לקשיים – הרגשיים והכלכליים – שהקשו על היהודים להשתלב מחדש, ושמנעו מהם לשוב בשנים הראשונות לאחר המלחמה לאותו מעמד מוגן בחברה הדנית, שממנו נהנו עד אוקטובר 1943, עת נמלטו לשוודיה?

עדויות הניצולים מדנמרק שעלו ארצה לאחר המלחמה מוסיפות אף הן על התמיהות האלה במידה רבה. במרביתן ניכרת, לעיתים מפורשות ולעיתים בין השיטין, נימה שמערערת את הדימוי הרווח והחיובי שהתגבש בארץ בכל הקשור למבצע ההצלה, ולפיו העם הדני הדמוקרטי וההומני יצא בהמוניו להגנת המיעוט היהודי הנרדף, ובכך

אנדרטה בצורת סירה, פרי יצירתו של האמן רולף (רודא) ריילינגר (Reilinger), כיכר דנייה, בית הכרם, ירושלים

גיבוש המיתוס סביב הצלת יהודי דנמרק – תהליך שהחל כבר ב־1942, כשנה לפני מבצע ההצלה, ונמשך עד שלהי שנות ה־60, התמקם בצומת מרכזי: מחד גיסא עמד הצורך לזכור את אירועי השואה, העבר הקרוב והנורא, ולהנציחם, ומאידך גיסא העם נזקק ל"אתוסים לאומיים" ערכיים־מוסריים, כדי לחנך לאורם את הדורות הבאים. המיתוס שגובש סביב ההצלה לא רק סייע אפוא בגישור בין העבר להווה ובין אימי השואה למוסריות המצילים אלא גם תרם לעיצוב הזהות הלאומית של החברה הישראלית, בעברה ובחזונה לעתיד, בעיני חבריה. בין שני תפקידים משמעותיים אלה של המיתוס, הבניית הזיכרון ועיצוב הזהות, התקיימה – ומתקיימת – מערכת יחסים המזינה את עצמה: הזהות עיצבה את מושא הזיכרון, והזיכרון סיפק לזהות את תוכנה.

המרד הדני?

לני יחיל, היסטוריונית ישראלית וחלוצת המחקר על הצלת יהודי דנמרק, הדגישה במבוא לספרה מ־1966 הצלת היהודים בדנייה – דמוקרטיה שעמדה במבחן את נקודת מבטה הציונית בניחות אירועי השואה:

השואה היא חוויה כה עצומה, כל כך חורגת מכל מסגרת של נסיון היסטורי ונפשי ידוע, עד שאין להתפלל,

הציל אותו מכליה. לדוגמה, דב גרסטנסנג (Gerstensang), שבגיל 6, בשנת 1939, חצה את הגבול מגרמניה לדנמרק עם משפחתו בצורה לא־חוקית, סיפר בעדותו ליד ושם בשנת 2003 כי ממסדית הדנים היו רשעים ולא יותר טובים מן הגרמנים, כי במשך חודשים ארוכים הם ניסו לגרש את משפחתו מדנמרק וכי חייהם ניצלו רק בזכות סירוב הגרמנים לקבלם בחזרה. כמו כן, הניצול יהודה קופר, חבר הכשרה מטעם "החלוץ" שהגיע לדנמרק ב־1939, תיאר בספר זיכרונותיו ככה זה היה משנת 2003 תקרית שקרתה לו ולאשתו במנוסתם: במהלך השיט מדנמרק לשוודיה, באמצע הים, הכריזו הדייג כי ישנם פליטים רבים מדי על הסירה והעבירו את שניהם לסירה אחרת. לאחר מכן נודע ליהודה כי מהפליטים שנשארו על סירתו דרש סכום כסף נוסף, וכי אלו שלא יכלו לשלם נדרשו למסור את תכשיטיהם ואת בגדיהם.⁴

נראה, אם כן, כי לפחות בשנים הראשונות לאחר ההצלה היה היחס כלפיה מורכב: בצד האדרת התנהלות הדנים במהלך ההצלה והעלאתה על נס נשמעו גם קולות אחרים, שניסו להציגה בהקשר ההיסטורי הרחב יותר. כיצד הפכה אפוא ההצלה במשך השנים ל"קרן אור באפלה", ולדוגמה חסרת תקדים להצלה בקנה מידה גדול בידי האוכלוסייה המקומית? התשובה לשאלה זו שזורה בהתפתחויות שחלו בתרבות הזיכרון ובשיח השואה בישראל.

כי עדיין לא עמד הכוח לדורנו, הדור שהיה עד לה, הדור שחלק ממנו הזה אותה מבשרו – למצוא לה את הבטוי הכולל שיפרשה ויעשה אותה מובנת לנו בעצמנו ולדורות הבאים אחרינו וילמדנו את לקחה. מצא הדור את בטויו ואת תשובתו למעשה, בהקמתה של מדינת ישראל.⁵

נקודת מבט זו, בצד המחקר המקיף והיסודי שערכה על ההצלה, הובילו את יחיל למסקנה אחת עיקרית: אף שהצלת יהודי דנמרק היא דוגמה להתנהגות אנושית חיובית ומוסרית, עתידו של הלאום היהודי, בתור מיעוט, מובטח לו רק במדינה עצמאית משלו. העובדה שהדנים בחרו להציל את יהודי ארצם – ואף הצליחו – מוכיחה כי כל שאר העמים סירבו לפעול בדרך זו, שכן אילו היו מתנגדים נחרצות כמו הדנים לגירוש היהודים, תוכניתם הרצחנית של הנאצים לא הייתה יוצאת לפועל באותו היקף. למרות התבססותו, אם כן, על אירוע היסטורי חיובי, משמעות הלקח שנגזר פסימית למדי: אין תקווה להשתלבות היהודים בחיי עמים אחרים ובמדינות אחרות.

הפריזמה הציונית שיחיל בחנה דרכה את אירועי השואה בכלל ואת האירועים בדנמרק בפרט הובילה להשתרשותן של ארבע הנחות יסוד בנוגע להצלת יהודי דנמרק בקרב החוקרים וכלל הציבור בישראל. הנחת היסוד הראשונה היא שהעם הדני, על כל שכבותיו, השתתף בהצלה – אך בשנים האחרונות הוכח כי בפועל השתתפו בהצלה אלפים אחדים לכל היותר. הנחת היסוד השנייה היא שתפקיד המחותר הדנית במסגרת ההצלה היה מכריע – אך גם זו הופרכה, ונמצא כי רוב המשתתפים במבצע ההצלה לא הגיעו משורות המחותרת. הנחת היסוד השלישית הייתה שהגורם המכריע בהצלחתה הגורפת של ההצלה היה אופיו הדמוקרטי-הומני של העם הדני והיותו שוחר חופש וחירות. מעטים החוקרים כיום שיסכימו להנחת קיומו של "אופי לאומי" ייחודי. הנחת היסוד הרביעית נגעה להתנהלות הפסיבית של הקהילה היהודית לפני מבצע ההצלה ובמהלכו: יחיל טענה כי מבצע ההצלה בדנמרק התאפשר למרות התנהלותם של חברי הקהילה היהודית ובכרייה, ולא בזכותה, וכי היה עליהם לפעול להצלתם עוד לפני מועד הגירוש המתוכנן, אולם, לעניות דעתי, ההתפתחויות המשמעותיות שחלו מאז שנות ה-60 במחקר הבינלאומי והישראלי בנושא התגובה היהודית בשואה הפכו הנחת יסוד זו על פיה. ולמרות כל זאת, ארבע הנחות היסוד האלה מלוות עד היום את מרבית ייצוגיו של מבצע ההצלה הדני בתרבות הזיכרון בישראל.

דוגמה מובהקת אפשר למצוא בכתבתו של העיתונאי הצעיר, ולימים ההיסטוריון, תום שגב, שפורסמה בעיתון

על המשמר בתאריך 22 באוקטובר 1968, "הצלת היהודים: פרק מזהיר במחותרת הדנית". בכתבה תוארו פעולותיה של המחותרת הדנית בזמן המלחמה, צורות ההתנגדות שאפיינו אותה ונתונים סטטיסטיים על מעשי החבלה שביצעה, וצוטטו הדברים שאמרה לשגב אימו של אחד מחברי המחותרת:

ישישה כבת 90 שישבה ליד אחד מאגמי הברבורים של קופנהאגן ועישנה להנאתה סיגאר עבה, סיפרה לי כיצד לחמה פעם בימי הכיבוש הנאצי בקצין גיסטאפו, שבא לערוך חיפוש בביתה. היה זה בשעת בוקר מוקדמת. הקצין הנאצי התפרץ לחדרה והעירה בגסות משנתה. בלי לחשוב פעמיים קפצה הוקנה ממיטתה, תפסה את המטריה – החפץ הראשון שהיה בהישג ידה – והחלה לחבוט בראש הקצין, כשהיא ממטירה קללות נוראות בדנית עסיסית... הקצין הנדהם נמלט בבהלה מהחדר, וכבר לא נגע בערימה הגדולה של עיתוני מחותרת אנטי-נאצים שערך בנה ושהיו מתחת למיטת הסבתא.⁶

רק בחציה השני של הכתבה קישר שגב בין המחותרת הדנית לבין הצלת היהודים באוקטובר 1943: "לזכותה נזקף מבצע הצלת היהודים המדהים והמפואר ביותר בכל תולדות הכיבוש הנאצי – חברי המחותרת העבירו את יהודי דנמרק באישון-לילה לשבדיה, שעות ספורות בלבד לפני שהנאצים עמדו לגרש את כולם למחנות ריכוז". הקישור שיצר שגב בין המחותרת הדנית לבין הצלת היהודים, שבחלוף השנים התברר כרופף למדי, רווח מאוד בתקופה שבה פרסם את הכתבה. לאחר התבוסה של גרמניה הנאצית, בתקופת שיקום היבשת, היה נושא ההתנגדות לנאציזם מרכזי בכל המדינות ששוחררו מעול הכיבוש. בדנמרק, מדינה שהוסיפה לפעול בשיתוף פעולה הדוק עם גרמניה הנאצית עד סוף 1944, זכה סיפור ההתנגדות למשנה חשיבות, והפך לחלק מהותי בזהות הדנית הלאומית שהתגבשה לאחר המלחמה. הצלת היהודים המוצלחת בהשתתפות כל העם – מהמלך ועד אחרון הדייגים – הפכה לשיאו של סיפור ההתנגדות.

גם בישראל הפך סיפור ההצלה לדגם המייצג של גבורה קולקטיבית בתקופת השואה, אך מכיוון מעט שונה. מבצע ההצלה העיד על גבורתו של העם הדני: ישות מאוחדת, ובראשה המלך והמחותרת, שסירבה להיכנע לתוכניות הנאצים והגנה בזקיפות קומה על הערכים הדמוקרטיים-הומניים המושרשים בה. ייצוג זה התאים לאופן הפשטני-משהו שבו הוצגה השואה בשנות ה-50: ההתנגדות העממית השולית לנאציזם, שהובילה לבסוף להצלת יהודי דנמרק, הועמדה פעמים רבות אל מול התופעה המרכזית של אי-התנגדות והתנהלות פסיבית כלפי כוח הכיבוש, הן מצד האוכלוסייה המקומית והן מצד הציבור היהודי. כמו כן, הניצולים מדנמרק

חנוכת בית החולים "איתנים" בדיר עמר שבהרי ירושלים, לזכר המלך כריטיאן העשירי מדנמרק, תחילת שנות ה-50

בשנות ה-60 הגיעו הפעילויות לציון ההצלה לשיאן: "שבוע דנמרק" על שלל אירועיו הרשמיים-ממלכתיים נחגג פעמיים, בשנת 1963 לציון 20 שנים להצלה ובשנת 1968 לציון 25 שנים להצלה; בשכונת בית הכרם שבירושלים נחנכה "כיכר דניה", ובה הוצב פסלו של האמן רולף (רודא) ריילינגר (Reilinger); בשכונת קטמון (גונן) בירושלים נחנך בית הספר התיכון "דנמרק"; בבתי ספר ברחבי הארץ ניתנו שיעורי הסברה על דנמרק ועל תרבותה, ובמסגרתם נתבקשו המחנכים לספר לתלמידים על אומץ ליבה של האומה הדנית ועל התגייסותה להצלת היהודים; ילדים מכפר דייגים דני שהציל יהודים רבים הוזמנו להתארח באשקלון בקיץ 1964; ביד ושם ניטעו ב-1963 שלושה עצים, לכבוד המלך כריטיאן העשירי, המחותר והעם הדניים; בגן ההסדרות בחיפה הוצבה הספינה "אסטרד" (Astrid) ששימשה בזמן המבצע להעברת יהודים לשוודיה; ובקיבוץ נאות מרדכי הונחה אבן הפינה לייסודו של בית ספר תיכון דני (בית ספר ייחודי לפי המסורת הדנית, שבו

מיעטו באותו זמן לדבר בפומבי על חוויותיהם מזמן המלחמה, גם משום שרובם לא ראו עצמם כמי שחוו את זוועות השואה על בשרם, וגם משום שההתעסקות הציבורית באותן שנים בפרט ובגורלו האישי הייתה מצומצמת למדי.

אחת ההשלכות הבולטות של ייצוג זה הייתה ניתוקו של אירוע ההצלה מן ההקשר הרחב של מלחמת העולם השנייה: הוא הפך בו-בזמן שייך ולא שייך להתרחשויות ההיסטוריות שקרו בשנים 1939-1945. כמו השואה בכללותה, אירוע ההצלה הזה סופר כבתוך בועה, ומנקודת מבט יהודית על יחסי הגומלין שבין נוכרים ויהודים לאורך הדורות. מרכיב זה של שיח השואה הישראלי לא הצליח להכיל את אירוע ההצלה אלא כדוגמת נגד: האוכלוסייה הדנית הייתה היחידה מכל אוכלוסיות אירופה שסירבה להשתתף בהשמדת יהודיה, ועל כך הגיעה לה הוקרה מיוחדת. התנאים והנסיבות המיוחדות שאפשרו את ההצלה בדנמרק, הן מהצד הדני הן מהצד הגרמני, לא תאמו השקפה כוללנית זו, ולכן גם לא נמצא להם מקום או זכר בסיפור ההצלה שהתעצב.

הלימודים חופשיים יותר), פרויקט שלבסוף לא יצא לפועל. סיפור ההצלה, אם כן, הפך בתקופה זו למיתוס בתרבות הזיכרון בישראל, והלקחים שהופקו ממנו הופיעו ברובם המכריע של ייצוגיו הפומביים, במפורש או במשתמע.

בין הפרטיקולרי לאוניברסלי

במהלך השנים זכה גם היבט אחר של ההצלה, המשמעות ההומנית-אוניברסלית הטבועה בה, לייצוג ניכר. לדוגמה, כך תיאר ב־6 ביולי 1990 תום שגב בעיתון הארץ את האגדה על בחירתו של המלך כריסטיאן העשירי לענוד את הטלאי הצהוב, 22 שנים לאחר הכתבה הקודמת שלו בנושא ההצלה:

כל אחד מכיר את הסיפור הזה: כשהודיעו הנאצים שיהודי דניה חייבים לענוד טלאי צהוב לבגדיהם, יצא המלך כריסטיאן העשירי לרחובות קופנהאגן, רכוב כדרכו על סוסו האהוב, כשטלאי צהוב צמוד לבגדי המלכות שלבש, ואז נאלצו הנאצים לבטל את ההוראה ובאה הישועה ליהודים. יש המכירים את הסיפור בגרסה קצת פחות דרמטית: המלך לא ענד את הטלאי, כי אם רק איים לעשות זאת, והנאצים נרתעו מהאיום. אך יש גם גרסה דרמטית יותר: לא רק המלך יצא לרחובות כשהוא עונד את הטלאי, כי אם כל בני העם הדני כולם, ושוב לא היה אפשר להבחין מי יהודי ומי לא. זה סיפור שובה לב: הוא לא היה ולא נברא. המלך לא יצא לרחובות כשהוא עונד את הטלאי הצהוב וגם לא איים לעשות זאת. יהודי דניה כלל לא נדרשו לענוד טלאי צהוב. עובדה. [...] זה סיפור הנותן יסוד לתקווה ולאמונה באדם ובטוב: איש לא רצה לוותר עליו. על כן חזרו עליו שוב ושוב עד שהכל האמינו שהוא אמת. [...] חבל, זה סיפור כל כך יפה. בעצם, מה זה חשוב אם הוא אמת או אגדה.⁷

גם יד ושם, מתוקף תפקידו כרשות זיכרון לחסידי אומות העולם ששמו נפשם בכפם להצלת יהודים, לפי חוק זכרון השואה והגבורה – יד ושם, תשי"ג-1953, פירש את נושא ההצלה לא רק כשאלת בחירתו של היחיד הלא-יהודי לעזור ליהודים למרות סיכון החיים שהיה כרוך בכך בתקופת השואה, אלא גם כשאלה ערכית-מוסרית כלל-אנושית ואל-זמנית – שבמוקדה האדם החושב והאוטונומי שאינו נסחף עם הזרם. נושא ההצלה בשואה, שבמהלך השנים נקשר באופן הדוק לנושא חסידי אומות העולם, הפך לאחת הסוגיות החינוכיות המרכזיות שהופקו ממאורעות התקופה. ואכן, במוזאוני ובמכונים השונים להנצחת זכר השואה מוזכרת תכופות לא רק נכונותם של הדנים לעזור ליהודי ארצם הנרדפים אלא גם המחויבות שלהם – אפילו בזמנים

חשוכים ומסוכנים – לשמור על זכויות הפרט והמיעוט, להבטיח לכלל האזרחים שוויון בפני החוק, להושיט עזרה לנרדפים ולהגן על ערכי חוקתם.

מגמה זו בולטת במידה ניכרת גם בספרי הלימוד של מערכת החינוך הישראלית. מניתוח הייצוג של הצלת יהודי דנמרק בכשני תריסרים של ספרי לימוד בהיסטוריה של העת החדשה ובתולדות עם ישראל שהתפרסמו מאז שנות ה־50, המיועדים לתלמידי החינוך הממלכתי והממלכתי-דתי בחטיבת הביניים ובתיכון, עולים שני מאפיינים עיקריים. המאפיין הראשון הוא השימוש בהצלה כדוגמה להתנהגות אנושית ראויה ולחשיבותו של המרכיב הדמוקרטי במסגרתה. לפי מאפיין זה, בחירת העם הדני לפעול נגד מדיניות האפליה וההשמדה, ועמדתם הנחרצת של האזרחים הדנים לשמור על זכויות המיעוט היהודי שחי בקרבם, הם שהובילו להצלחתה הגורפת של ההצלה. המאפיין השני קשור לאופן שבו מבצע ההצלה מתואר בספרי הלימוד: על פי רוב, התיאורים כוללים אי-דיוקים עובדתיים רבים (למשל מיתוסים שהופרכו כבר בעבר, כגון ענידת המלך כריסטיאן העשירי את הטלאי הצהוב), עובדות רלוונטיות מושמטות והכותבים נוקטים סופרלטיביים, והתמונה המוצגת חלקית ונטולת הקשר היסטורי רחב ומדויק. כך, לדוגמה, כתב אפרים שמואלי על מבצע ההצלה בספרו **תולדות עמנו בזמן החדש** (כרך 7), שיצא לאור בשנת 1958:

רובם הגדול של יהודי דניה [...] הצליחו להציל את נפשם תודות לאומץ לבם ויחסם האנושי של אוכלוסי מדינה זו וממשלתה. מאות דנים, וביחוד סטודנטים, פרופסורים וכוהני-דת נאסרו שם בגלל הפגנות-מחאה כלפי מעשי האימים של שלטונות הכיבוש. כשאסרה הגסטפו המוני יהודים בדנמרק על מנת לשלחם למחנות-ההריגה בפולין, באוקטובר שנת 1943, מחה המלך הדני, כריסטיאן, בפני הציר הגרמני, ומינסטריון-החוץ הדני הגיש לשלטונות הכיבוש הצהרות מחאה חתומות בידי כל המפלגות והאגודות המקצועיות שבמדינה. כפרים שלמים של דייגים גייסו את עצמם למלט יהודים בסירות קטנות לשבדיה.⁸

מפסקה קצרה זו עולה כי האחראים הבלעדיים להצלה הם אוכלוסיית דנמרק, המלך והממשלה. אלה מחו, הפגינו ואף נאסרו, וכשראו שפועלם לא מנע את הגירוש המתוכנן כפרים שלמים של דייגים התגייסו כדי למלט את היהודים לשוודיה. תגובתם המהירה של היהודים, בריחתם, האתגרים והקשיים שחוו עד שהגיעו לחוף מבטחים בשוודיה כלל אינם נזכרים, וגם העובדה כי הגרמנים, בשל רצונם להמשיך את שיתוף הפעולה ההדוק עם "הפרוטקטורט לדוגמה"

דנמרק, העדיפו להעלים עין ממנוסת היהודים, דבר שהקל את הצלחתה יוצאת הדופן של ההצלה. אלו שני צדדים של אותו המטבע: כדי להפוך את סיפור הצלתם של יהודי דנמרק לדוגמה ייחודית שראוי לחנך לאורה את בני הנוער, יש צורך לפשט את האירוע ההיסטורי, להימנע מהתמונה המורכבת של ההקשר הכללי ואף להשמיט פרטים ועובדות שיכולים לעמעם את זוהרה של ההצלה. הייצוג של מבצע הצלתם של יהודי דנמרק במערכת החינוך משמש, אם כן, נדבך מרכזי בשימורו כמיתוס בתרבות הזיכרון בישראל.

הצלת יהודי דנמרק במגזר החרדי

במגזר החרדי בישראל ניכר ייצוג חלופי של ההצלה, מקביל לזה הרשמי-ממלכתי, שבמידה רבה משקף את התפיסה הכללית שהתפתחה במגזר זה בנוגע למאורעות השואה. כבר מעת התרחשותה הוצגה ההצלה כהוכחה להיותו של האל "מלא רחמים", והוקבלה לניסים שיש ביכולתו לחולל למען מאמיניו. הדנים, לפי המגזר החרדי, מילאו בנאמנות את תפקיד שלוחי ההשגחה שיועד להם, והיהודים, בזכות אדיקותם – זכו להינצל. כך, למשל, תואר מבצע ההצלה שבועון לילדים זרקור בשנת 1993:

הגרמנים תיכננו את מבצע הגירוש בסודי סודות, אך למרות הכל נודע הדבר לסוכני המחתרת, שהיו שתולים במשרדו של המושל הגרמני ורנר באסט [...] מיד לאחר סיום הסליחות ותפילות שחרית עלה הרב על הדוכן כשפניו חיוורות וקולו נרגש. "קהילתנו עומדת בפני סכנה איומה!" הודיע לנו. "בעוד שניים עשר יום מתכוננים הגרמנים לפשוט על בתינו ולשלוח את כל אנשי הקהילה לטרזיינשטאט! למזלנו הטוב, זכינו לסיעתה דשמיא גדולה, ואנשי המחתרת הדנית מוכנים לעשות הכל כדי להצילנו." [...] ערב ערב, בלילות שבין ראש השנה ליום כיפור – רוכזו מאות רבות של יהודים על החוף החשוך. לילה לילה עשו הספנים את הדרך המסוכנת – הלוך וחזור, הלוך וחזור... ובמשך עשרת הימים הללו – שהיו בעבורנו ימי הדין במלוא מובן המילה! – הועברו שבעת אלפים יהודי קופנהגן אל חוף מבטחים בשבדיה, שהיתה מדינה חופשית ונייטרלית [...] כך ניצלה, בחסדי ה', רוב רובה של הקהילה.⁹

איי-הדיוקים בפסקה זו רבים. בין היתר נמנים, למשל, אלה: נציב הרייך ורנר בסט הדליף בעצמו את מועד הגירוש; האזהרה הועברה בבית הכנסת יומיים בלבד לפני מבצע הגירוש; חלקה של המחתרת במבצע ההצלה היה מצומצם בלבד; והעברת היהודים לשוודיה נמשכה כשלושה שבועות.

סיפור ההצלה עוצב בהתאם למרכיב "הניצוץ היהודי", ככינויו בכתביה החרדית, המחבר בין השתלשלות האירועים ובין הכוונה האלוהית שהובילה להצלחת ההצלה. מגמה זו בולטת אף בעדויותיהם של ניצולים חרדים מדנמרק. כך, למשל, תיאר אחד הניצולים את האירועים בעיתון יתד נאמן ב-29 בספטמבר 1993:

כל תהליך הבריחה והדרך לספינה היתה רצופה ניסים על כל שעל ושעל. מספר הרב ב.ס. על סבו הרב סמוסון: "בדרך לספינה הבורחים היו צריכים לצעוד בחושך אחד אחרי השני. סבי איבד את דרכו ומחמת החושך הכבד לא ראה כלום סביבו. לפתע ניגלו מול עיניו שני גרמנים במדים והוא היה בטוח שהכל כבר אבוד, אך הגרמנים אמרו לו בוא ונראה לך את הדרך לספינה". אפשר היה לראות בעין השגחה פרטית אצל כל אחד ואחד.¹⁰

פעמים רבות העדיפו הניצולים החרדים להציג את עצמם אנטי-גיבורים – בעלי לבטים, חולשות ותחושות פחד – לעומת האל המיטיב והכול-יכול. מגמה זו שירתה שתי מטרות במקביל: מחד גיסא, האדרת שם האל האחראי ל"נס ההצלה", ומאידך גיסא, אמצעי התמודדות במאבקו של הניצול ברגשות האשם על שניצל, בניגוד לאחרים שגורשו. יתר על כן, דגש רב הושם בעדויות על נושאים הקשורים לשמירת מצוות, גדולות כקטנות, בענייני כשרות, טומאה, תפילות, ימי צום וקדושה ועוד, בעיקר בתנאים של חוסר וסיכון. ברם, בעוד הלקח הממלכתי-רשמי מתמקד בעיקר בייחודיות מקרה ההצלה, ומגדירו אירוע יוצא דופן המעיד על הכלל, הלקח החלופי החרדי שונה בתכלית. הדבר ניכר בכתבה שפורסמה בכתב העת לילדים מרוה לצמא בעת קריאת פרשת "שמות" בשנת 2005:

משפחת ברמן ידעה כי נס נעשה להם בימים טרופים של שואה וחרבן, נס כזה ששלוחי ההשגחה שלו היו שכניהם הדנים [...] מספר שנים אח"כ עברה המשפחה לארץ-ישראל מודעים לעובדה שדוקא הידידות והכרת הטובה עם העם הדני עלולה להיות מסוכנת! במרוצת השנים אכן התאמתה דאגתם, כיום מגיעים אחוזי ההתבוללות בדנמרק לממדים עצומים.¹¹

החשש הכבד מפני מגמת ההתבוללות הגוברת בקרב חברי הקהילה היהודית בדנמרק, ששורשיה נעוצים – בזכות ההצלה – בתחושות הכרת התודה כלפי הדנים, הובילה במגזר החרדי לתפיסה הרווחת כי אף שהדנים ראויים להערכה כנה על פועלם למען היהודים בזמן השואה, אין לתלות בהם – ובכל גורם אנושי אחר – את הסיבה להצלת מרבית הקהילה היהודית. המקור הבלעדי להצלה, לדידם, הוא אלוהים.

רבדים של הנצחה

יותר מ־50 שנה חלפו בין מועד חנוכתה של כיכר דניה בירושלים, בינואר 1962, שבמרכזה אנדרטה בצורת סירה הנושאת יהודים שפופים בין שרטונים, לבין מועד חנוכתה של "כיכר דנמרק" בחוף הכרמל בחיפה, ביוני 2013, שבמרכזה פסל בצורת סירת דיג עם משוטים הנעים ברוח. סירתו המקורית של הדייג הדני גילברט לאסן (Lassen) היא המוצג המרכזי בגלריה "התנגדות והצלה" שבמוזאון יד ושם, ותצלומים של סירות מופיעים בחמישה מתוך שבעת התצלומים המוצגים בה על ההצלה בדנמרק. מדוע הפכה דווקא סירת הדיג לסמלה המובהק של הצלת יהודי דנמרק? מהי המשמעות המסתתרת מאחוריו? ראשית, הסירה מסמלת את ההתגייסות הכללית של העם הדני למען יהודי ארצם: נכונות האזרח הרגיל להושיט את ידו לנרדפים מעידה כי לא רק המלך כריסטיאן העשירי, דמות אצילה ומורמת מן העם, או חברי המחתרת, לוחמים אמיצים וחסרי מורא, עזרו ליהודים בעת צרה, אלא אפילו האדם הפשוט, המתגלם בדמות הדייג, עזר בגבורה לנוכח האיום הנאצי. שנית, סירת הדיג משתלבת באופן אינהרנטי עם מוטיב "המים הזורמים", מוטיב עתיק יומין לתיאור תחושות של

חופש, חירות והצלה, ובכך הוא מתחבר לסמלים ולטקסטים הקשורים לבית המקדש בירושלים.

נראה, אם כן, כי השימוש החוזר בסמל סירת הדיג, כינוי שתי הכיכרות שהוקמו לזכר ההצלה על שם המדינה המצילה כולה והבלטת מקומם של המחתרת, המלך והעם הדני בהצלחת ההצלה, מעידים כולם כי השנים הרבות שחלפו לא שינו מאומה מבחינת משמעותו של אירוע ההצלה בתרבות הזיכרון בישראל. אולי אפילו ההפך הוא הנכון: נדמה כי בנוף הציבורי המיתוס איתן ויציב מתמיד. ואולם, בבחינת רבדים אחרים בתרבות הזיכרון עולה תמונה שונה בתכלית: במקביל להתפתחויות שהתרחשו בשיח השואה בישראל חלו גם שינויים ניכרים בייצוג ההצלה.

אחד השינויים הבולטים, לדוגמה, קשור למעורבותה של שוודיה בהצלת יהודי דנמרק. כבר ב־8 באוקטובר 1943, שיא מעברם הימי של היהודים לשוודיה, פרסם נתן אלתרמן ב"טור השביעי" את שירו "הלשון השוודית". בשיר זה העלה אלתרמן על נס את פתיחת שעריה של שוודיה לכלל הפליטים היהודים מדנמרק, ללא תנאים וללא מכסה, בניגוד ליתר מדינות העולם באותה העת. התרומה של הדנים להצלת היהודים, מנגד, אינה מוזכרת בשיר ולו פעם אחת. דעת הקהל העולמית אף היא הוקירה את השוודים

"המיית הימים", פסלו של האמן דן רייזנר בכיכר דנמרק שבחוף הכרמל, חיפה

על התנהלותם יוצאת הדופן, והיא תכופות הייתה דוגמה ומופת להתנהגות מדינית מוסרית. עם זאת, החל משנות ה-70 הלך והצטמצם מקומה של שוודיה בייצוגי ההצלה: תרומתה צוינה, אם בכלל, כשולית, ובעיקרה בירוקרטית. בתערוכה חוף מבטחים: גלות בשוודיה 1943-1945, שהוצגה במכון ון ליר שבירושלים בשנת 2008, נדרשו האוצרים להבהיר במפורש את הסיבה לבחירתם להתמקד בחיי הפליטים בשוודיה, עובדה שיש בה כדי להעיד על שוליות מקומה של שוודיה ושל תרומתה להצלה בתרבות הזיכרון בישראל:

מנקודת המבט של השואה, התצלומים מדגישים לא רק את המאמץ הניכר שעשו הדנים בסיוע לאזרחי דנמרק היהודים להגיע לחוף מבטחים בשוודיה; הם מבליטים גם את חשיבות החלטתה של שוודיה לקדם את הפליטים בברכה ולהעניק להם חסות. אלמלא גורמים אלה היו יהודים רבים יותר מסיימים בוודאי את חייהם כמו רבים מאחיהם באירופה.¹²

התמורה שחלה במהלך השנים במעמד הניצולים בחברה הישראלית הובילה גם היא לשינויים בייצוג ההצלה. עד שנות ה-90 יושם על העם הדני אתוס הגבורה, כדגם לגבורה קולקטיבית, ואילו בשלושת העשורים האחרונים החלה להתבלט דווקא דמותו של הניצול, סיפורו של היהודי הפשוט בדנמרק הכבושה. תהליך זה הוביל להתמקדות באדם כפרט ולא כחלק מן הקהילה, ולצמצום הנטייה להכליל ולהאחיד את חוויות היהודים הדנים כולם. התמורה במעמד הניצולים שינתה גם את המבנה של אירועי הזיכרון ואת תוכנם: לעומת העשורים הראשונים לאחר ההצלה, שבהם מטרתם העיקרית של מארגני האירועים הייתה להכיר תודה למצילים ולמשפחותיהם, אם בהזמנתם ארצה ואם בקיום שלל אירועים בהשתתפותם, בשנים האחרונות הפכו דווקא הניצולים ובני משפחותיהם למשתתפים העיקריים באירועי ההנצחה, ובמקרים רבים הם עצמם היו המארגנים.

הצלה ופוליטיקה

ב-10 באוגוסט 2001 פרסם תום שגב בעיתון הארץ כתבה נוספת על הצלת יהודי דנמרק. בניגוד לשתי הכתבות הקודמות שלו בנושא, מהשנים 1968 ו-1990, בכתבה זו ניכרת נימה ביקורתית, כמעט שלילית, בנוגע לדנים:

בראשית 1943 עלו כ-8,000 מיהודי דנמרק על סירות דייגים שהעבירו לשוודיה. בספר מאת לני יחיל ("השואה" בהוצאת שוקן ויד ושם) נאמר כי

"העם הדני" מילט את היהודים במבצע שהביא רבים לפאר את "אופיו ההומני של העם הסקנדינאווי הקטן". עם ראשי המשבחים את הדנים על אומץ לבם נמנים הדנים עצמם: אין מה שמפרנס את דימוים העצמי כמו הצלת היהודים. בתוך כך אין מזכירים לעתים קרובות את העובדה שהדייגים שהעבירו את היהודים עשו זאת תמורת כסף: הרבה כסף. [...] רק יהודים מעטים יחסית הורשו להיכנס לדנמרק; מיד לאחר ליל הבדולח הוחמר הפיקוח בגבולות הארץ, כדי למנוע כניסתם של פליטים. בתקופת הכיבוש הנאצי שררו יחסים מיוחדים בין שלטונות דנמרק לשלטונות גרמניה, אלה סייעו גם ליהודים ובסופו של דבר איפשרו את בריחתם. אך לא, המלך כריסטיאן העשירי מעולם לא איים על הנאצים שייצא לרחובות כשטלאי צהוב על חזהו, בניגוד לאגדה שהופרכה כבר מזמן. [...] הדנים אינם שונים מאחרים.¹³

אף שנושאה המוצהר של הכתבה הוא הסערה שהתחוללה בקיץ 2001 סביב מינויו של כרמי גילון, לשעבר ראש השב"כ, לשגריר ישראל בדנמרק, וסירובם של פוליטיקאים דנים רבים להיפגש עימו ואפילו לאשר את מינויו, רובה ככולה עוסקת בהתנהלות הדנים בעבר, בדגש על תקופת מלחמת העולם השנייה. בקליפת אגוז, הכתבה מזכירה שלל מחקרים שנערכו בעשור שקדם לכתיבתה – בעיקר בדנמרק – בנוגע ליחס שזכו לו יהודי המדינה לפני המלחמה, במהלכה ואחריה: דחיית הממשלה הדנית את בקשתם של עשרות אלפי פליטים, רובם המכריע יהודים, לאשרת מעבר או לשהייה בשנים 1933-1939, והיענותם לכ-1,500 פליטים יהודים בלבד; התשלום הגבוה שגבו הדייגים מן היהודים תמורת העברתם בסירות לשוודיה; ההפסדים הכלכליים שיהודי דנמרק סבלו מהם בחזרתם למדינה בתום המלחמה; שיתוף הפעולה ההדוק בין גרמניה הנאצית ובין דנמרק עד סוף שנת 1944; התנדבותם של כ-6,000 חיילים דנים לזרוע הצבאית של האס-אס, ה"וואפן אס-אס" (Waffen SS), והשתתפותם בלחימה בחזית המזרחית נגד ברית המועצות, ובכלל זה ברצח יהודים מקומיים; ולבסוף, הקמתם של מפעלים דניים ברחבי מזרח אירופה ותפעולם באמצעות עובדי כפייה יהודים. אף שלמחקרים אלו קשר רופף בלבד, אם בכלל, לעניין מינויו של גילון כשגריר ישראל בדנמרק, כתבה זו חושפת את אחד המאפיינים המרכזיים של סיקור ההצלה בעיתונות הישראלית: השימוש בה לצורכי פרשנות פוליטית-אקטואלית של מערכת היחסים בין דנמרק לישראל.

ברובן המכריע של הכתבות העיתונאיות שעסקו ביחסי דנמרק-ישראל לאורך השנים, מבצע ההצלה היה למנוף

מן ההצלה. בשני העשורים האחרונים אפשר אפוא להבחין בהתגבשות גישה ביקורתית יותר בעיתונות כלפי מבצע ההצלה, אירוע שבמשך עשורים רבים כמעט כל אזכוריו באמצעי התקשורת היו חיוביים.

סיכום

ריבוי דפוסי ההנצחה של אירוע הצלתם של יהודי דנמרק בתרבות הזיכרון בישראל מעיד על חשיבות מעמדו כאמצעי פרשני המחבר בין העבר להווה. החל משנות ה־50 הייתה מדינת ישראל הגורם הראשי שפעל להנצחת זכרה של ההצלה. בשנים אלה נקבע אופיים ותוכנם של טקסי הזיכרון שנערכו לציון ההצלה, שבהם נישאו תפילות "יזכור" ו"קדיש" מהמקורות היהודיים ושולבו קטעי שירה מהספרות העברית העכשווית. בשנות ה־60, תקופת השיא בגיבושו של מיתוס ההצלה, הואצו דפוסי ההנצחה והורחבו: בכל הארץ הוקמו כיכרות ואנדרטאות, הופקו עצרות חגיגיות ונחנכו מוסדות לציון ההצלה. בקשת הדנים באותה העת מיד ושם שלא להכיר באינדיבידואלים כ"חסידי אומות העולם" אלא בכלל העם, במחתרת ובמלך כריסטיאן העשירי, בקשה שנבעה מרצונם להדגיש את אחדות העם בהתנגדות לנאצים, השתלבה להפליא עם נטייתה של ישראל להציג את המקרה הדני כ"קרן אור באפלת השואה", דוגמה יוצאת מן הכלל המעידה על הכלל. ואכן, בשנת 1963 ניטעו בשדרת חסידי אומות העולם שביד ושם שלושה עצים לזכר ההצלה: לכבוד המלך כריסטיאן העשירי, לכבוד המחותרת הדנית ולכבוד העם הדני. ברבות השנים קיבלו גם "אגודת ידידי דנמרק בישראל", שהוקמה בשנת 1961, ושאר גופים תפקיד מרכזי בשימור זיכרון אירוע ההצלה, באמצעות ייזום של פעילויות וארגון. גם העיתונות, שלאורך השנים עיגנה את אירוע ההצלה כפריומה לבחינת יחסי דנמרק-ישראל, תרמה רבות לתהליך עיצובו והנחלתו של המיתוס בקרב הציבור הרחב. בשני העשורים האחרונים נראים ניצניה של מגמה חדשה, המשפיעה, אמנם באופן חלקי, על דפוסי ההנצחה הרווחים, ושבמסגרתה מנסים חלק מהניצולים, לרוב אנשי העט מקרבם, לערער על הייצוג המיתי המקובל של ההצלה בתרבות הזיכרון, ולהשיבה לממדיה הטבעיים, הן באמצעות סיפורם האישי הן באמצעות מחקרים עדכניים בין־לאומיים. עם זאת, השינויים שחלו בשנים האחרונות, המערערים במידה כלשהי את הנחות היסוד שבבסיס סיפור ההצלה בתרבות הזיכרון, טרם חלחלו לספרי הלימוד, לנוף המונומנטלי הציבורי או לייצוגים הרשמיים ממלכתיים של אירוע ההצלה. האמת האפורה, המורכבת והרבגונית על הצלתם של יהודי דנמרק בשואה טרם נחשפה במלואה.

לשיפור היחסים הדיפלומטיים בין המדינות, באמצעות נגיעתו בשלושה היבטים מקבילים שלהם. ההיבט הראשון הוא החיבור העמוק שבין העם הדני לעם היהודי, שבא לידי ביטוי בהתנגדות הדנים לרדיפת הקהילה היהודית במלחמת העולם השנייה. לעיתים תכופות נטען בעיתונות כי אך טבעי הוא שמדינה שהתנהלה באופן כה יוצא דופן כלפי המיעוט היהודי בתוכה במלחמה תתמוך בהמשך גם בהקמתו של בית לאומי למיעוט זה, דהיינו מדינת ישראל. בהיבט השני, המדיני, הוזכרו מבצע ההצלה והקשר ההדוק שבין העם הדני לעם היהודי כדי לקרוא לטיפוח ערכים דמוקרטיים דומים, כגון דאגה לפרט ושאיפה עקרונית לשלום. כך אמר, למשל, משה שרת בטקס שנערך במלאות 18 שנים להצלה, כפי שצוטט במעריב ב־6 באוקטובר 1961: "כאשר הוקמה מדינת ישראל, חיפשנו דוגמאות של מדינות קטנות כדי לאמץ לעצמנו. ראינו לנגד עינינו את אלבניה ודניה, והעדפנו את משטרה של דניה".¹⁴ בהיבט האחרון, המפלגתי, גויס נושא ההצלה כדי להדק את היחסים בין מפלגת העבודה הישראלית ובין המפלגה הסוציאל־דמוקרטית הדנית, לפחות עד שלהי שנות ה־70, בניסיון ללמוד זו מניסיונה של זו כיצד לטפל בנושאי מדיניות חברתית. למשל, במאי 1977 הגיעו ראש ממשלת דנמרק אנקר ירגנסן (Jørgensen) ורעייתו לביקור פרטי בישראל, והוזמנו להשתתף בכנס ועדי עובדים בבית ברל, עם ראש הממשלה בפועל שמעון פרס. במהלך הביקור אמר ירגנסן כי "כעת תהיה בידי ההודמנות לעמוד מקרוב על הנעשה בישראל, ובמיוחד במפלגת העבודה", ואיחל לפרס "שיהיו בחירות טובות ושימצא פתרון לבעיית המזרח־התיכון". כמו כן הוסיף ואמר כי "אהדתו למדינת ישראל נובעת מקשר ישיר עם יהודים במלחמת העולם השנייה".¹⁵ שילובם של שלושת ההיבטים הללו תרם במהלך השנים להבניית זיקה משמעותית בין דנמרק, ישראל והצלת היהודים בשואה בתרבות הזיכרון בישראל.

עם זאת, משנות ה־80 חלה התקררות ביחסים בין שתי המדינות, בין היתר בגלל ההתנגדות הדנית לכיבוש הישראלי, ובגלל עלייתה של התנועה הנאו־נאצית בדנמרק והתחזקות האנטישמיות שם. התקררות זו הובילה להשתרשות שיח עיתונאי ביקורתי יותר כלפי דנמרק. בשנים אלו אף החלו להתפרסם בעיתונות הישראלית מחקרים עדכניים, בעיקר בתרגום מדנית, ששבו ובחנו את הסיבות שהובילו להצלה מחד גיסא, ואת שיתוף הפעולה ההדוק בין דנמרק וגרמניה הנאצית מאידך גיסא. בתהליך זה גם גבר קולם של הניצולים, שהציגו, הן בזיכרונות שפרסמו הן בתגובות ששלחו למדורי המכתבים במערכות העיתונים, קשת רחבה ורבגונית של תחושות בנוגע לחוויותיהם האישיות

במבואות לספרות רבנית", **דפים לחקר השואה כ"ב** (2008), 298-265.

רוני שטאובר, **הלקח לדור: שואה וגבורה במחשבה הציבורית בארץ בשנות החמישים** (ירושלים, 2000).

אניטה שפירא, "השואה: זכרון פרטי וזכרון ציבורי", **זמנים** 57 (1997), 4-13.

Sofie Lene Bak, "Between Tradition and New Departure – The Dilemmas of Collaboration in Denmark", in Roni Stauber (ed.), *Collaboration with the Nazis: Public Discourse after the Holocaust* (London & New York, 2011), 110-137.

Sofie Lene Bak, *Nothing to Speak of: Wartime Experiences of the Danish Jews 1943-1945* (Copenhagen, 2011).

Sofie Lene Bak, "Copenhagen: Bright Hope and Deep Gloom – A New View of the 1943 Rescue Operation in Denmark", in Cecilia Felicia Stokholm Banke & Anders Jerichow (eds.), *Civil Society and the Holocaust: International Perspectives on Resistance and Rescue* (New York, 2013), 18-39.

Ulrich Herbert, "Die deutsche Besatzungspolitik in Dänemark im Zweiten Weltkrieg und die Rettung der dänischen Juden", *Tel Aviver Jahrbuch für deutsche Geschichte* 23 (1994), 93-114.

Pieter Lagrou, "The Politics of Memory: Resistance as a Collective Myth in Post-War France, Belgium and the Netherlands, 1945-1965", *European Review* 11:4 (2003), 527-549.

Bo Lidegaard, *Countrymen* (New York, 2013).

1 "התובע מתאר את להיטותו של אייכמן להשמיד יהודים, את הלקח בארגון מחנות המוות ומאמציו לסתום כל פתח-הצלה", דבר, 19.4.1961.

2 "ברוך הבא נסיך דנמרק", הארץ, 30.10.2013.

3 מכתב שכתב בנימין סלור למרדכי שנהבי, 28.6.1947: ארכיון מנהליידי ושם, חטיבה AM.1, מספר תיק 94.

4 יהודה קופר, **ככה זה היה** (המ"ד, 2003), 24. הוצאה פרטית בתפוצה מצומצמת)

5 **לני יחיל, מבוא להצלת היהודים בדניה – דמוקרטיה שעמדה במבחן** (ירושלים, 1966), ט"ו. ההדגשה במקור.

6 "הצלת היהודים: פרק מזהיר במחתרת הדנית", **על המשמר**, 22.10.1968.

7 "אגדה על מלך וכוכב היהודים", הארץ, 6.7.1990.

8 אפרים שמואלי, **תולדות עמנו בזמן החדש** (יבנה ותל-אביב, 1958), כרך 7, 43.

9 יונה נווה, "סביב העולם באלפיים שנה – סיור בקופנהגן", זרקור 32, 1993.

10 "בלילה הם נמלטו", יתד נאמן, 29.9.1993.

11 "הבריחה הגדולה", **מרוה לצמא** (2005), 32.

12 ההקדמה לעלון שיצא לכבוד התערוכה **חוף מבטחים: גלות בשוודיה 1943-1945** (ירושלים, 2008).

13 "כשגילון יומין אורחים", הארץ, 10.8.2001.

14 "ישראל הצדיעה לדניה", מעריב, 6.10.1961.

15 הדברים צוטטו כאן: "ראש-ממשלת דניה הוטס מיד בהגיעו ללוד – לגינוסר", דבר, 4.5.1977.

לקריאה נוספת

יורגן הסטרופ, "רדיפות היהודים ומאמצי הצלה בדנמארק ובנורווגיה לאור ההיסטוריוגרפיה", בתוך ישראל גוטמן וגדעון גרייף (עורכים), **השואה בהיסטוריוגרפיה – הרצאות ודיונים בכינוס הבינלאומי החמישי של חוקרי השואה** (ירושלים, 1987), 446-439.

יעל זורבבל, "מות הזכרון וזכרון המוות: מצדה והשואה כמטפורות היסטוריות", **אלפיים** 10 (1995), 67-42.

חנה יבלונקה, "הניצולים 'השותקים' ושיח השואה בישראל", בתוך רונית פישר (עורכת), **ממרחבי הזיכרון: יצירות בני הדור השני והשלישי של ניצולי השואה** (לוחמי הגטאות, 2008), 46-27.

לני יחיל, הצלת היהודים בדניה – דמוקרטיה שעמדה במבחן (ירושלים, 1966).

מנחם פרידמן, "על מה עשה ה' ככה: התמודדות החרדים עם השואה", בתוך דן מכמן (עורך), **השואה בהיסטוריה היהודית: היסטוריוגרפיה, תודעה ופרשנות** (ירושלים, 2005), 609-579.

קימי קפלן, "החברה החרדית בישראל ויחסה לשואה – קריאה חדשה", **אלפיים** 17 (1999), 207-176.

מיכל שאול, "ניצולי שואה חרדים מתמודדים עם הצלתם: עיון